

VÀI SUY NGHĨ LIÊN QUAN TỚI QUỐC HOA

T.S. TRIỆU THẾ HÙNG*

Quốc hoa trước hết phải là loại hoa có thật trên đất nước của mỗi dân tộc tương ứng. Nhưng, bông hoa này phải có những chuẩn cơ bản và nó phải vượt qua cái thể xác tự nhiên mà trời đất ban cho để đạt được giá trị thuộc chân, thiện, mỹ và tâm linh. Bản thân nó phải được đa số nhân dân của quốc gia ấy yêu quý, nó có khả năng len lỏi vào mọi gia đình, mọi nơi, mọi chốn để đáp ứng được nhu cầu thưởng thức trong đời thường cũng như trong tín ngưỡng với giá trị biểu tượng cao. Như thế, đối với người Việt thì chỉ có thể chọn Quốc hoa trong hệ thống hoa từ trước đến nay vốn được quan tâm, đó là cúc, sen, mai... Nếu kể thêm cả cây cỏ nữa thì người Việt còn chú ý đặc biệt đến trúc, đào, tùng... Tuy nhiên, cây tùng hầu như rất hiếm gặp trên miền đất nóng ẩm của nước ta, cây trúc/tre đã đi vào trong tạo hình ít nhất từ thế kỷ XVI nhưng ý nghĩa của những cây này thường gắn với Phật giáo, đồng thời chịu ảnh hưởng của văn hóa Trung Hoa. Ngoài ra, với người Việt còn gắn trúc với kiếp đời đã qua. Hoa mai rõ ràng gắn với sự thanh tao của người quân tử thoát tục, ít nhiều có nét Lão Trang, đôi khi nó còn liên quan chặt chẽ với Nho giáo bởi bản thân hoa gắn liền với lưỡng nghi, ngũ hành (không phổ cập trong nhận thức của quần chúng). Hoa đào là một thứ hoa đẹp, gắn với nguồn sinh khí vô bờ bến ở những ngày đông tàn, xuân non. Người Việt quan niệm, hoa đào màu đỏ đồng nhất và chứa đầy sinh khí. Cảnh của nó như

cảnh thiên mệnh (chuyển tải sinh lực của bầu trời để tụ hội về một thân, mang tư cách trực vũ trụ, mà truyền xuống trần gian)... Nhưng đào chủ yếu ở đất Bắc mà không phổ biến trên toàn cõi Việt? Tiếc thay?

Xem như vậy, Quốc hoa của chúng ta chỉ còn dồn vào hai loại sen và cúc. Cả hai loại này đều có thể chọn làm Quốc hoa để tạo thành phạm trù cặp đôi, trong mối đối đãi thuộc tư duy nông nghiệp...

Sen, tượng cho mùa hạ, là loài hoa gắn với tâm linh của nhiều dân tộc ở suốt cả vùng Nam và Đông Á. Người Ai Cập coi hoa sen là biểu tượng của mặt trời, nhưng người Ấn Độ coi sen là một biểu tượng đạt đến đỉnh cao của giá trị tâm linh. Đối với họ, hoa sen mang yếu tố âm - biểu tượng của sự sinh nở, nên trong sự tích tạo lập thế giới, thần Brahma đã được sinh ra từ bông sen để thực hiện ý đồ cao quý này. Sau đó, đạo Phật cũng lấy sen để làm nơi tái sinh cho các kiếp đời có Phật quả ở thế giới Cực lạc. Ít nhiều trong tín ngưỡng, hoa sen được đồng nhất với sinh thực khí của nữ, để biểu hiện về sự sinh sôi phát triển. Với người Trung Hoa, sen được đẩy lên tới mức tinh khiết, tượng cho yếu nghĩa vi diệu, cao quý cùng cực của Phật đạo. Không ai có thể chối cãi sen là một trong những hoa chiếm thế thượng phong ở lĩnh vực tâm linh, nên nó thường xuất hiện trong các ngôi chùa, đôi khi ở cả đình, đền nữa... (trong kết cấu chân tảng kê cột của kiến trúc mà hội thành cặp linga - yoni)... Song, sen chỉ mọc ở đầm, hồ mà không phổ cập trong các gia đình, khó có khả năng thâm nhập rộng rãi vào các vườn cây cảnh. Hơn nữa loại hoa này không

* PHÓ VỤ TRƯỞNG

VỤ VĂN HÓA GIÁO DỤC THANH THIẾU
NIÊN VÀ NHI ĐỒNG CỦA QUỐC HỘI

bền, không thích hợp trong việc cắm vào lọ để trang trí, vì thực tế nó chỉ có chiếc nụ/hoa và cuống, không có lá nhỏ kèm theo để làm bộ đỡ cho nghệ thuật thưởng thức. Hoa này cũng không phổ biến trong việc cắm trên bàn thờ bằng các hoa khác (huệ, cúc...). Thực tế cả đằm sen rất đẹp, nhưng người "anh hùng" rời khỏi môi trường của nó (hoa sen tách khỏi đằm sen) sẽ có phần trở nên lạc lõng. Và, thực tế người Việt trồng sen để lấy hương, lấy hạt là chính và chỉ chú ý lấy hoa để cúng một cách vừa phải, khi thật sự cần thiết...

Cúc, có rất nhiều loại, đa số đều đẹp. Cúc đã đi vào văn hóa tâm linh và tạo hình của người Việt từ rất sớm, nó len lỏi vào từng ngôi nhà của bất kỳ ai yêu quý nó... cho nên cúc gắn rất chặt với văn hóa Việt, để rồi xuất hiện trên tạo hình dưới nhiều dạng khác nhau, từ hình thức chân thực đến cách điệu để nói lên sức mạnh tâm linh với nguồn sinh khí vô bờ bến. Cúc đã là biểu tượng của mặt trời, tinh tú... Bỏ qua thời kỳ Tiền sử và Bắc thuộc, chúng ta tạm mở cuộc hành hương vào thế giới biểu tượng của cúc từ thời Lý. Ngay từ buổi khởi đầu, cúc đã có giá trị biểu tượng để mang hình thức cách điệu, ẩn tại trung tâm của một số ổ hoa dây. Rõ ràng cúc đã thay thế cho những lực lượng phát sáng, mà ở thời kỳ này còn chưa gặp (chưa tìm được một bóng mặt trời tròn nào ở thời Lý). Hình tượng mặt trăng phần nào đã ẩn núp dưới dạng của hổ phù... Sang đến thời Trần, có lẽ yếu tố dân dã bắt đầu thâm nhập vào không gian mỹ thuật cổ truyền, cho nên bên cạnh mặt trời dưới dạng hình vành khăn (trần tháp Phổ Minh - Nam Định) thì đã có hiện tượng hoa cúc vừa kế thừa lối thể hiện của thời Lý dưới dạng cách điệu cao, mà cụ thể là những bông hoa kết bởi một vòng tròn trung tâm, với các cánh hoa là vòng tròn nhỏ bao quanh. Hiện tượng này đã gặp nhiều giữa lòng cánh sen của các nhang án đá có niên đại vào nửa cuối thế kỷ XIV. Riêng ở tháp Phổ Minh, ngoài hiện hình ở lòng cánh sen, cúc còn tham gia vào những đồ án trang trí ở diềm cột ốp góc

Hình chạm hoa cúc, hoa lá sen cách điệu trên bệ Phật, chùa Đức La, Bắc Giang, gỗ, giữa thế kỷ XVII - Ảnh: T.L

và diềm cửa tháp, với trung tâm là bông cúc cách điệu, mãn khai, hai bên là hai nhánh lá ôm xoắn đuối nhau. Hình tượng đó đồng nhất với đôi rồng chầu mặt trời sớm nhất trong tạo hình nước ta ở trần của tháp này và hai nhánh lá như thống nhất với hai rồng đuối nhau để chầu mặt trời trung tâm. Điều đó cho phép chúng ta đồng nhất ý nghĩa của hoa cúc với mặt trời trong hai bố cục đó. Cũng ở nửa cuối thế kỷ XIV, trên những nhang án đá, chúng ta đã tìm được nhiều bông cúc mãn khai, với hai chiếc lá tỏa sang bên cân đối, gần như thực, như nói lên tính dân dã của hoa này khi mỹ thuật đã phần nào trở về với những chùa làng.

Thời Lê sơ là sự nối tiếp của thời Trần. Song phải nói rằng, bắt đầu từ thời Mạc (thế kỷ XVI) hoa cúc trở nên đa dạng, ngoài sự kế thừa phong cách thời Trần thì hoa cúc thời Mạc đã xuất hiện gần như khắp vị trí trên kiến trúc, như ở đầu con rường của vì nóc và cốn, ở tay chống đầu bẩy, rồi cột trốn, trên những hình trang trí của tháp đất nung và am thờ... Một đặc điểm đáng quan tâm là, tại đỉnh Tây Đàng đã có bó hoa cúc mang tính tự nhiên, ít nhiều như muốn tả thực (trên đầu bẩy và ván nong phía trước đỉnh). Suy cho cùng, ngoài những dạng cách điệu mang dương tính và phản ánh những "cung bậc tâm hồn" thôn dã thì hoa cúc đã có một bước chuyển biến rất mạnh để trở nên đa dạng và ít nhiều mang ước vọng về sinh lực vũ trụ của người đương thời.

Ở thế kỷ XVII - XVIII, hoa cúc lại xuất hiện tràn lan khắp trên kiến trúc và hiện vật, cúc phát huy thành quả đã có từ thời Mạc để đi sâu vào mọi nơi, mọi chỗ. Chúng ta có thể gặp được rất nhiều cúc trong tạo hình. Tại Thanh Hóa, trên trán bia ở đền Lê Hoàn (1601), chỉ một con rồng vòng thân lên, đuôi một bên, đầu một bên, dưới dạng hồi long để áp ủ vũ trụ là một mặt tròn như tượng cho bầu trời, chính tâm là một bông cúc mãn khai nhỏ bé, tượng cho mặt trời, bốn mép (trên, dưới và hai bên) là bốn nửa bông cúc tượng trưng cho tinh tú bốn phương (Lê Tạo, Luận án tiến sĩ, *Nghệ thuật chạm khắc đá xứ Thanh*, 2006). Hiện tượng như nêu trên đã được diễn ra trên trán tấm bia tại Khoái Châu, Hưng Yên, với bố cục rồng uốn thân công mặt trời, ngoài ra chúng ta còn thấy vô vàn hoa cúc trong vị trí trung tâm của những đao mác, như chạm khắc trên gỗ của chùa Bút Tháp, chùa Keo, chùa Thầy và nhiều chùa khác trên khắp vùng châu thổ Bắc Bộ, mà một số nhà nghiên cứu đã nhận thức ra đó là hình tượng của các nguồn phát sáng trong vũ trụ. Ngoài ra, còn nhiều bông cúc dưới dạng mãn khai, có khi cách điệu, có khi tả thực, cả nhìn chính diện và nhìn nghiêng trong nghệ thuật chạm khắc của thời kỳ này. Một hình ảnh được nhiều nhà mỹ thuật hết sức ca tụng là cảnh chọi gà, với hai bên đặt hai "phù choang" (hình thức kết hợp giữ chiếc hộp tròn lớn để đựng đồ lễ và chiếc mâm bông). Trên thân của hiện vật này, một bên là mặt trời tròn với các tia sáng và một bên là bông cúc cách điệu. Cố GS. Từ Chi đã chỉ ra rằng, hai hình tượng này có tính chất đồng nhất. Ngoài ra, hình tượng hoa cúc còn len lỏi vào cả giữa cánh hoa sen để tạo nên một hợp thể âm dương đối đãi, nhằm cầu mong phát sinh, phát triển thuộc tư duy nông nghiệp. Suy cho cùng, nếu như hoa sen chỉ có mấy

dạng cơ bản thì hoa cúc đã ăn sâu vào tâm hồn của người Việt, nó diễn ra ở mọi không gian và thời gian gắn với kiến trúc truyền thống, với hình thức vô cùng đa dạng, vừa có yếu tố dân gian, vừa đạt đến đỉnh cao của nghệ thuật mang tính bác học. Chúng ta có thể đưa ra một giả thiết để làm việc là, chủ yếu người Việt là nông dân, cùng với nền nông nghiệp mang yếu tố âm, nên yêu cầu về dương khí để cân bằng với thực tế của cuộc sống đời thường và tâm linh nhằm đảm bảo cho những vụ mùa bội thu và hạnh phúc trường tồn luôn là ước vọng thường trực, do đó, trong văn hóa và nghệ thuật của người Việt, hiện tượng chú ý đến những hình thức mang dương tính đã như là một điều tự nhiên. Cho nên, theo sự "thao diễn" của tâm hồn, mà hoa cúc đã có vô vàn những hình tượng cách điệu khác nhau và ở khắp mọi không gian tâm linh của người Việt. Để nguồn sinh lực ấy tràn về cõi thế nên cho đến nay chưa một ai có thể giám khẳng định rằng, đã tổng kết được về số lượng các dạng cúc khác nhau trong quá trình phát triển của nghệ thuật tạo hình. Vào các thời kỳ sau, hoa cúc vẫn tiếp tục phát triển trên các mẫu hình đa dạng, để phản ánh tính đa năng của tư duy dân tộc và nó đã lan tỏa ra khắp mọi miền đất nước.

Hoa cúc là một thứ hoa đẹp và đầy ý nghĩa để con người từ bình dân đến quý tộc yêu quý và có khả năng xuất hiện ở mọi nơi trên giải đất hình chữ S này. Hoa cúc vừa bền, vừa biểu hiện cho sinh khí, cho người quân tử và những vẻ đẹp thánh thiện mà con người từ xưa tới nay luôn mơ ước tới. Không thể nói hết về ý nghĩa và thực tế tạo hình của hoa cúc. Chúng tôi những người làm di sản văn hóa muốn đưa ra một vài nhận thức bắt nguồn từ thực tế để đóng góp vào việc chọn lựa Quốc hoa./.

T.T.H

DR. TRIỆU THẾ HÙNG: SOME THOUGHTS ON NATIONAL FLOWER

From some flowers and leaf carvings in traditional architecture, the author draws out two typical flowers as lotus and daisy - one Yin, one Yang, and mentions many symbolic and spiritual meanings of these flowers, as well as the popularity of these two flowers.